

Doc. dr. sc. Nusret Isanović

ZNAKOVNA NARAV ISLAMSKJE UMJETNOSTI

Sažetak

*Umjetnost poput islamske, koja nastaje iz osjećaja osluškivanja nagovora posvuda prisutnih Božijih znakova, iz ambijenta njihovog čitanja, mjerodavnog razumijevanja i slijeđenja, ne može drugo biti do znak. Poput prirodnih fenomena, koji također jesu Božiji “znakovi” ili “simboli” u svijetu pojava, i djela islamske umjetnosti ne teže absorbiranju sve čovjekove pažnje niti njenom trajnom fiksiranju na sebe. Naprotiv, ona njegovu pažnju usmjeravaju i prosljeđuju prema **Nečemu Iza**, na što u konačnici svi fenomeni kao znaci ukazuju. Budući jesu dio zemaljskog i nebeskog semiološkog univerzuma, dijelom znakovnog reda „u prostranstvima svemirskim i u dušama ljudskim“ djela islamske umjetnosti su navjestitelji, prenositelji i svjedoci Vječne Božije Ljepote, Uzvišenosti i Dobrote.*

Znakovi se u islamskoj umjetnosti pojavljuju kao refleksija duha muslimanskog umjetnika čija se prosvjetljena duša neprestalno nadahnjuje na vrelima Božanske mudrosti. Ona je stoga i osebit način intuitivnog čitanja i odgonetanja njihovih značenja; jedna od najosebujnijih vertikalna duha islama ili uspinjućeg putovanja duše muslimanskog čovjeka prema Bogu.

*Znakovna narav islamske umjetnosti neposredno je određena credom: **nema božanstva do Boga**, i iz njega izvedenog načelnog stava da ništa što može postati „idolom“ ne smije biti postavljeno između čovjeka i nevidljive prisutnosti Boga. Kao takva, ona se nadaje jednom od najdjelotvornijih znakovnih i simboličkih moći svijeta islamske kulture.*

* * *

Svaka se umjetnost u širem smislu smatra poljem u kojem se događa znak. Međutim znakovi neke umjetnosti imaju narav znaka, a neke narav varke: “narav znaka – kada se to postojanje

prepoznaje u lancu svjetova koji se izvode jedan iz drugoga, a svoj izvor imaju u Onome koji Jest; narav varke – kada znaci svoje postojanje okončaju u sebi.”¹ Znak u punom smislu je, ustvari, “samo ono što ima snagu 'u slavljenju i hvaljenju Boga'.”² Samo ona umjetnost čija djela ne teže postati realnosti za sebe i ne ispostavljaju zahtjev za usredsređenjem naše pažnje na sebe nego je prosljeđuju prema realnosti koja upućuje na višu Realnost, te koja svojim oblicima i unutarnjim smislom podsjeća na tu višu Realnost slaveći je, može biti umjetnost znaka.

Islamska umjetnost je u isto vrijeme znak i povlašteni horizont događanja i sjećajućeg pokazivanja Božijih znakova (ayât). Ništa nas u njoj ne želi oduševiti isključivo sobom niti zadržati na sebi kako bismo mu se divili. Sve u njoj kao da čini prosljede prema *Onom iza*. Svaki naš susret sa bilo kojim mjerodavnim djelom islamske umjetnosti – poput arabeske, što se doimlje kao put koji vodi Beskonačnosti, i kaligrafske inskripcije qur'anskog teksta, što nam izrijetkom prenosi Božiju poruku, sa znakovitim arhitektonskim formama, kakvim jeste poput *alifa* okomit minaret, poput nebeskog svoda uobličena kupola ili pak luk koji čeka da odapne strijele žudnji naše duše za celestijalnim putovanjima i približavanjem Bogu Uzvišenom, sa umjetničkim učenjem Qur'ana, u kojem svaki *ayat* (znak) invocira prosvijetljenje i otvara dušu za Uputu – zapravo je susret sa znakom. Ona nikada u sebi ne priređuje susret sa slikom kao stalnim toposom virtuelne idolatrije i potencijalnom prijetnjom poreknuća Božije jednosti i transcendentnosti. Islamska umjetnost, koja se legitimno može smatrati dijelom ukupnog univerzuma svijeta života s kojim je združena “u slavi Stvoritelja svojim *lisan al-halom*, šutljivom govornjivošću”,³ zapravo svakim svojim djelom svjedoči da je Bog neusporediv sa bilo čim, da nikome i ničemu nije sličan te da je izvan svakog oblika i mogućnosti izricanja.

Umjetnost poput islamske, koja nastaje iz osjećaja osluškivanja nagovora posvuda prisutnih Božijih znakova, iz ambijenta njihovog čitanja, mjerodavnog razumijevanja i slijeđenja, ne može drugo biti do znak. Muslimani je i doživljavaju

¹ Rusmir Mahmutćehajić, *O nauku o znaku*, u: ‘Ali ibn Ebi Talib, *O začudnoj stvorenosti šišmiša*, Did, Kuća bosanska, Sarajevo, 1996, str. 2.

² Isto, str. 8.

³ Annemarie Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str. 13.

kao znak posredstvom kojeg *prosijava* i sebe čini vidljivom Božija ljepota sred semiotičkog makrouniverzuma vidljivih svjetova. Stoga se islamska umjetnost ozbiljuje samo kao “lijepa umjetnost”, isključivo u dimenzijama ljepote⁴ kao objektivnog kvaliteta “bez tragova subjektivne, individualne inspiracije; njena ljepota je nužno nadindividualna poput ljepote neba ukrašenog zvijezdama.”⁵

Poput prirodnih fenomena, “kao što su kiša, vjetar, struktura nebesa i zemlje, izmjena dana i noći, preusmjeravanje vjetrova, itd.”⁶ koji jesu Božiji “znakovi” ili “simboli” u svijetu pojava i djela islamske umjetnosti ne teže absorbiranju sve naše pažnje niti njenom trajnom fiksiranju na sebe. Naprotiv, ona našu pažnju usmjeravaju i prosljeđuju prema *Nečemu Iza*, na što u konačnici svi fenomeni kao *znaci* ukazuju. Proslijedi se događaju posredstvom otkrivanja njihovog unutrašnjeg smisla, koji osim što određuje formu čini i osnovu težnji za njenim prevladavanjem u *bezformnom*. Na ovoj razini razumijevanja umjetničko djelo prevladava sebe kao takvo i samo postaje *znakom*, ili nekom vrstom kriptograma koji se svojim mnogovrsnim značenjima otvara *onima koji su umom obdareni* kako bi ih susreli sa Bogom Uzvišenim, sa Njegovom Milošću i Dobrotom, Njegovom Pravdom i Svemoći, sa Njegovom Veličanstvenošću i Ljepotom. Njihova temeljna svrha nije u otkrivanju i afirmiranju vlastite ljepote, ljepote svijeta niti čovjeka; budući su dio zemaljskog i nebeskog semiološkog univerzuma, dijelom znakovnog reda u *prostranstvima svemirskim i u ljudskim dušama* ona su, u svjetovima ljudske kulture, navjestitelji, prenositelji i svjedoci Vječne Božije Ljepote, Uzvišenosti i Dobrote.

Znakovi se u islamskoj umjetnosti pojavljuju kao, u djelu dogođena, refleksija duha muslimanskog umjetnika čija se prosvijetljena duša neprestano nadahnjuje na vrelima Božanske mudrosti. Ona je stoga i poseban obzor njihovog sačinjavajućeg zbivanja, te osebit način intuitivnog čitanja i odgonetanja njihovih značenja. Ona, tokom stoljeća, postaje jedna od najosebujnijih vertikalna duha islama ili uspinjućeg putovanja duše muslimanskog čovjeka prema Bogu.

⁴ Ružno je u islamu ne samo negacija ljepote nego i dobrote. Ono je put pada i vodi prema kufu. Otuda ono nikada ne može biti dijelom islamske umjetnosti.

⁵ Titus Burckhardt, *Vom Wesen Heiliger Kunst in den Weltreligionen*, Aurum Verlag, Freiburg im Breisgau, 1990, str. 153.

⁶ Toshihiko Izutsu, *Komunikativni odnos između Boga i čovjeka*, I, u: *Semantika Kur'âna* (priredio Enes Karić), Bemust, Sarajevo, 1998, str. 228.

Pored Qur'ana, kao univerzalnog znakovnog apriorija svih formi islamske kulture, *znakovna* narav islamske umjetnosti neposredno je određena credom: *nema božanstva do Boga*, i iz njega izvedenog načelnog stava “da ništa što može postati ‘idolom’, pa makar to bilo uvjetno i sasvim prolazno, ne smije biti postavljeno između čovjeka i nevidljive prisutnosti Boga.”⁷ Ona se oblikovala u jednu od najuzbudljivijih i najdjelotvornijih simboličkih moći islama, koja zajedno sa ostalim dominantnim formama njegove svijesti poput religije, znanosti, filozofije i duhovnosti učestvuje u poništavanju svake sile “opredmećenja Božanskog prije nego što bi se ono moglo i proizvesti.”⁸

Jezgrovitost, nedvosmislena jasnoća izraza i nesklonost naraciji,⁹ arhaičnost oblika i njihova vezanost za primordijalni poredak stvari, potiskivanje dominacije subjekta, izbjegavanje naturalizma, perspektive i modeliranja oblika svjetlošću i sjenom, svladavanje privida trodimenzionalnosti, relativiziranje slike i transcendiranje skrućenosti oblika sredstvima apstrakcije i “grafikom ritma”, sklonost korištenju "svojevrne heraldičke stilizacije",¹⁰ te drugotnost estetsko-umjetničkog značenja njenih djela doprinosi činjenici da je islamska umjetnost posebna, duhovno-estetski netipična i u povijesti jedinstvena umjetnost zasnovana na univerzalnim Božanskim načelima duha, kojom odjekuju oni isti zakoni i ritmovi koji vladaju kako kosmosom Božije riječi tako i kosmosom različitih nivoa realnosti svih stvorenih svjetova. Kao takva ona je nesvodiva na umjetnost oponašanja drugih znakova, koje tek transponira u vlastiti vizuelni izraz. Budući zacijelo jeste sama znak, ona ne pripada području iluzije ili imaginacije. Poput svijeta, kako ga shvaća islamska misao, ona je također postavljena “u odnosu na Apsolut i transcendentnost”¹¹ i ima svoje mjesto u hijerarhiji realnosti.

⁷ Titus Burckhardt, *Art of Islam*, World of Islam Festival Trust, London, 1976, str. 26.

⁸ Isto, str. 26.

⁹ Ova karakteristika islamske umjetnosti, osobito dosljedno izražena u arabeski, kaligrafiji i arhitekturi, određena je nenarativnom i zakonodnom naravi Qur'ana, koji je nesvodiv na pripovijest, priču, parabolu i, ponajmanje, na bajku. On je jasan Božiji znak, poruka i uputa čovjeku.

¹⁰ Titus Burckhardt, *Art of Islam*, str. 26.

¹¹ Eva de Vitrej-Mejerovič, “*Poetika*” *islama*, u Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979, str. 197-198.

Islamska umjetnost, kao bitni dio horizonta svetog nauka, stoga se najvjerodostojnije izražava u, znaku najbližim, umjetničkim formama, kakvim su različite forme apstraktne ornamentacije, kaligrafija, arabeska, arhitektura, sufijska poezija, iluminacija i učenje Qur'ana. Posredstvom ovih formi se najprirodnije prenosi, vizuelno i zvukovno uprisutnjuje u svijet čovjekovog ovovremnog postojanja svetoznakovni univerzum islama, recipiraju njegove duhovne vrijednosti, razbuđuje srce *kao mjesto zbiljske spoznaje* i uspostavlja neprekinuta veza s Bogom. Njena djela su zasnovana na geometrijskim, floralnim, slovničkim i – apstraktnom duhovno-religioznom stilizacijom transformiranim – zoomorfnim obrascima, koji su ponekad korišteni čak i u kaligrafiji, kao najjanikoničnijoj umjetnosti islama. Oni, upravo, određuju izobilno korištenja oblika sa karakterističnim značenjem znaka, kao što su u ornamentici trokut, kvadrat, heksagon ili oktagon, krug, loza, stilizirane životinje (paun, gazela, lav, golub); u kaligrafiji izrazito *znakolika* arapska slova – koja otvorenošću svojih formi odražavaju sjedinjenost geometrijskih i floralnih uzoraka i najavljuju njihovu transformaciju u čistu arabesku; u arhitekturi: mihrab, koji se nadaje kao znak vjernikove usredsređenosti i tačka orijentacije prema Mekki, ili pak kao “*uho srca koje prima Božansku Poruku*”;¹² minaret - arhitektonska projekcija okomice *alifa*, koji je zajedno s njenom arhitektonski ozbiljenom formom zorni znak načela Tawhida, Božije Jednosti, i znak iskonske žudnje čovjeka za svojim Stvoriteljem; kupola, koja je znak Božanskoga bdijenja nad čovjekom i zemaljskim svjetovima, susreta zemaljskog i nebeskog u obzorjima ljudske egzistencije.

Svaka karakteristična umjetnička forma islama jeste znak i, dakako, nosilac značenja; one su, bez obzira na način pojavljivanja i povijesno porijeklo, određene vjerskim i duhovnim smislom islama. Sve one pozivaju na čitanje i razumijevanje znakova, čija je svrha da nas potsjete i susretu s Bogom, da “*utječu na preinaku našeg bića, čemu služe i svi obredni čini.*”¹³ Znak je tu da bi ukazao, uputio, proslijedio. Kao takav on u sebi nosi poziv i potrebu samonadilaženja. To se ne čini ponajprije čulima, slušanjem ili gledanjem. Za to nije dostatna ni misao. Znak nas

¹² Titus Burckhardt, *Art of Islam*, str. 91.

¹³ Rusmir Mahmutćehajić, *O nauku znaka*, u: ‘Ali ibn Ebi Talib, *O začudnoj stvorenosti šišmiša*, str. 9.

potiče da idemo ponad granica mišljenja, čak i meditiranja kako bismo u kontemplaciji i intuitivnoj zrelosti dospjeli u neposrednost blizine Božije. Na ovoj razini koju, govoreći u kategorijama srednjovjekovne gnoseologije, karakterizira *visio intellectualis* nadiden je i sam znak i ispunjena krajnja svrha umjetnosti. Ovdje je samo On prisutan – mimo i ponad svih varljivih formi vremena: čulnih i misaonih – Neizreciv i Neprestavljiv. Tako umjetnost “čini korak u bezvremeno bez žrtvovanja vremena, u transcendenciju bez žrtvovanja svijeta, da bi tako preko vremenskog i svjetovnog dospjela do vječnog i božanskog bića iz koga potiču svi glasovi početka i kraja.”¹⁴

Štaviše, budući da svim svojim djelima upućuje na Višu realnost, sasvim je razvidno da je, osim njenih formi, i cjelokupna islamska religiozna i sakralna arhitektura, ustvari, transformirana u znak. Najbolji primjer za to je džamija. Ona nam se gotovo svim svojim elementima i znakovnim oblicima, strukturom, anikoničnim umjetnostima koje uključuje u svoju cjelinu i omogućava im da se vjerodostojno ozbiljuju, te značenjem svih sastojnica okružujućeg urbanog ambijenta čijim ona središtem jeste, nadaje kao jasni znak islama, koji u konačnici služi vjernikovo orijentaciji u ovoj *hladnoj tuđini svijeta* i njegoj usredsređenosti na komunikaciju s Bogom. “Njeni uzorci se pokazuju muslimanskom oku kao *vestigia Dei*, dok njena praznina, jednostavnost i u mnogim slučajevima nedostatak bilo kakvog dizajna ili uzorka takođe odražava Znakove Božije za muslimanski um.”¹⁵

Znakovna polisemnost arhitekture džamije i otvorenost formi za njena različita čitanja unutar duhovno-vjerskog univerzuma islama dopušta da je prepoznamo i kao znak samog Božijeg imena ispisanog ekstatičnom dušom muslimanskog umjetnika sredstvima umjetnosti. Prisustvo Božijeg imena, prvo u principima kaligrafije i graditeljstva, a potom u obrisima i vizuelizaciji njihovih formi, osobito dojmljivo ostvarenih u njenoj sjediniteljskoj arhitekturi, jasno potvrđuje to.

¹⁴ Mirko Zurovac, *Umjetnost kao istina i laž bića*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, str. 50.

¹⁵ Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Art and Spirituality*, The Islamic Texts Society, Cambridge, 1987. str. 41.

Postajući dijelom jedinstvenog znakovnog univerzuma islama svi anikonični oblici, koje ozbiljuje islamska arhitektura i umjetnost, potčinjavaju se volji Onoga Koji je izvor njihovog značenja, svjedoče ga u svakom svom djelu i u funkciji su ljudske predanosti Njemu Uzvišenom.

Iz obzorja ovdje naznačene znakovne "kontekstualne semantike" islama islamsku umjetnost je, po našim uvidima, sasvim legitimno razumijevati kao svojevrsni univerzum znakova, koji svojim temeljnim značenjima upućuju na nešto izvan čovjeka i njegovog svijeta, što ga beskrajno nadilazi i osvjetljava mu pute povratka k njegovom duhovnom zavičaju. Budući su – kako saopćava Qur'an – *sve stvari uistinu ayeti Allahovi, znakovi Allahovi*, i umjetničke forme islama, poput onih prirodnih, daju se razumijevati kao znakovi Božiji (*āyātu illāh, vestigia Dei*) sačinjeni rukom muslimanskog umjetnika. Uostalom, "nema ničega što je usporedivo ili nečem slično a da to nije znak."¹⁶

Djela islamske umjetnosti ne žele u nama ponajprije izazvati estetsko-umjetnički osjećaj, potaknuti divljenje bilo čemu drugome izuzev Bogu uzvišenom. Ma koliko svojim pojavnim oblicima i sredstvima izražajnosti i sama bila osjetilna i temporalna, ona ne očituju bilo kakv odvojeni vremenski i osjetilni kvalitet, koji postoji *per se*, otrgnut od Božanskog izvora ljepote i načela jedinstva. Takav odnos bi za muslimana zacijelo bio znak fundamentalne duhovne neodgovornosti i pad u grijeh koji vodi zatamnjenju duše, zaboravu istine i negaciji Boga. Iz obzorja monoteističke svijesti, koja bitno određuje karakter islamske umjetnosti, temeljna greška nastaje upravo "u građenju naravi apsolutnog u relativnom, pridodajući relativnom samostalnost koju ono ne posjeduje".¹⁷ Islamska umjetnost je znakom Božije Ljepote, a to uvijek u islamu znači i Njegove Uzvišenosti i Dobrote; ona je svjedočanstvo Božanske prisutnosti nezasjenjene ljudskim subjektivitetom i njegovom individualnom inspiracijom. Njena djela u nama stoga nipošto ne žele pokrenuti divljenje samome djelu, njegovom autoru ili meceni, čija je pretpostavljena velikodušnost omogućila njegovo nastajanje, nego potaknuti nas na sjećanje i divljenje Bogu; jedinom Vlasniku i Darovatelju ljepote,

¹⁶ Rusmir Mahmutćehajić, *O nauku znaka*, u: 'Ali ibn Ebi Talib, *O začudnoj stvorenosti šišmiša*, str. 1.

¹⁷ Titus Burckhardt, *Vom Wesen Heiliger Kunst in den Weltreligionen*, str. 144-145.

“koji je učinio lijepom svaku stvar koju je stvorio”¹⁸ i koji nas iz svog preobilja svakim dobrom opskrbljuje. Tako djelo islamske umjetnosti “ostvaruje neku vrstu potpunosti, koja je nezavisna od autora, čiji su uspjesi i nedostaci nevažni pred univerzalnim značenjem formi.”¹⁹ Ako bismo sebi mogli ovdje dopustiti simplifikaciju onda bi se moglo reći da su islamska umjetnost i estetika zasnovane na jednom načelu: *Samo je Allah lijep* (naravno u apsolutnom smislu) i On svemu stvorenom dariva samo dio Svoje ljepote, čije prisustvo u prirodi i umjetnosti primarno ne ovisi o stvorenjima nego o Božijoj milosti prema njima. Ovu značajku svojom iznimnom ljepotom, gotovo *pobožnom* jednostavnošću i odmjerenošću svjedoče sva djela islamske sakralne i religiozne umjetnosti, koja se tokom njene povijesti uvijek iznova javljaju kao naročit znak savršene Božije Ljepote.

Valja također reći da islamska umjetnost ne oponaša znakove u svijetu, čovjeku i njegovim djelima; odolijeva njihovom multipliciranju i ekspresivnom izražavanju. Ona je sama – svojom sadržinom i formom, svojim dijelovima i cjelinom, svojom skrivajuće-raskrivajućom ljepotom – nosilac značenjske poruke i sami znak. A on je u njenom mediju osebujna datost, otvorena, razbuditeljska i smjerokazna; stvarnost koja pokazuje na neku drugu i zato je najavljuje. Kao takva ona je nosilac “vlastitih” značenja zasnovanih na unutaršnjoj duhovno-vjerskoj realnosti islama i primordijalnoj vezi s apsolutnim izvorom smisla, Bogom uzvišenim. Po ovim svojim zakonitim značenjima, što se naročito očituju u njenim katakterističnim izražajnim oblicima poput kaligrafije, arabeske, umjetnosti učenja Qur’ana i islamske religiozne i sakralne arhitekture, ona pripada jedinstvenom svijetu, svijetu islama – i kao takva nikako nije akcident ili tek margina nekog drugog svijeta kulture, ma koliko on bio univerzalan i “svjetsko-povijestano” ostvaren – i s njim tvori neponovljivi univerzum smisla, po čemu jeste sasvim osebujna duhovno-povijesna pojava u ukupnim tokovima svjetske umjetnosti.

Islamska umjetnost otuda ne prihvata kao sredstvo svoga izraza zatvorene i skrućene forme, što zarobljavaju pokret i teže ovjekovječenju u vremenu te preusmjeravaju ljudsku pažnju od *Izvoru ljepote* prema njenim čulnim manifestacijama, od transcendencije imanenciji, čime ineče obiluje „umjetnost slike“.

¹⁸ Qur’an: 32, 7.

¹⁹ Titus Burckhardt, *Vom Wesen Heiliger Kunst in den Weltreligionen*, str. 153.

Oblici islamske umjetnosti su “nedovršeni”, otvoreni i u stalnom, smirujuće žuborećem, pokretu prema Sveobuhvatnom (*Al-Muhît*). Oni su usmjeritelji i provodnici ljudske pažnje od pojave k onome što je omogućava, od znaka prema označenom i *označitelju*. Ona se stoga ne iscrpljuje u pojavnosti formi, u onome što se može dotaknuti, čuti i vidjeti. Uostalom, u islamskoj umjetnosti “forma dolazi na drugo mjesto, ona je posrednica. Njena ljepota, ukoliko postoji, čini sastavni dio same poruke.”²⁰ Budući jeste nosilac značenja skrivene Stvarnosti, djela islamske umjetnosti nose Njenu poruku i upućuju na smisao koji u Njoj ima svoj izvor. Otuda ni jedno djelo islamske umjetnosti bitno ne posjeduje težnju da postane samo sebi svrha. Ma koliko sa stanovišta suvremene recepcije umjetnosti izgledalo paradoksalno, svrha islamske umjetnosti je uvijek u vezi sa apsolutnim Izvorom smisla, u Bogu uzvišenom.

Zahvaljujući svojoj znakovnoj naravi islamska umjetnost je i način prevladavanja opsjednutosti svijetom formi i iluzijom slike. Ona je ispunjena moćima njihovog samonadilaženja. Štaviše ona nas potiče na prevladavanje svih slika vremenog svijeta i priprema našu dušu za susret sa svijetom istinske Zbilje. Ona naš um vodi od znaka prema označenom i dalje do Izvora značenja. Ona ne proizvodi iluzije, ne obmanjuje i ne zavodi; ona je – budući je i sama nastala u kontekstu qur'anske Objave i time postala njenom kulturno-povijesnom konsekvencijom – prožeta moćima Upute i težnjama *do-vođenja*. Zbog čega se, sa stanovišta jedinstvene *duhovne teleologije* islama nadaje kao osobita dimenzija *te'wila* univerzalne Objave, čijim je islamska umjetnost, naravno, u svojim najvjerodostojnijim izrazima, nesumnjivim, iako drugotnim, dijelom. Ovakva narav umjetnosti proizlazi iz posebnog estetskog senzibiliteta, oblikovanog na osjećaju Tewhida, po kojoj “ništa nije vječno, ništa ne traje, važno je osloboditi se slike”²¹, što je moguće samo stalnim sjećanjem na Boga, stalnim pročišćenjem, glačanjem duše, njenim oslobađanjem od svega onoga što nije Bog i spremanjem za prihvatanje ničim nepomućenih sadržaja Tawhida.

²⁰ Eva de Vitrej-Mejerovič, “*Poetika*” *islama*, u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, str. 195.

²¹ Isto, str. 205.

LITERATURA

Qur'an

Burckhardt, Titus: *Art of Islam*, World of Islam Festival Trust, London, 1976.

Burckhardt, Titus: *Vom Wesen Heiliger Kunst in den Weltreligionen*, Aurum Verlag, Freiburg im Breisgau, 1990.

De Vitrej-Mejerovič, Eva: "Poetika" islama, u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.

Izutsu, Toshihiko: *Komunikativni odnos između Boga i čovjeka*, dio I, u: *Semantika Kur'âna* (priredio Enes Karić), Bemust, Sarajevo, 1998.

Mahmutćehajić, Rusmir: *O nauku o znaku*, u: 'Ali ibn Ebi Talib, *O začudnoj stvorenosti šišmiša*, Did, Kuća bosanska, Sarajevo, 1996.

Nasr, Seyyed Hossein: *Islamic Art and Spirituality*, The Islamic Texts Society, Cambridge, 1987.

Schimmel, Annemarie: *Odgonetanje Božijih znakova*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

Zurovac, Mirko: *Umjetnost kao istina i laž bića*, Matica srpska, Novi Sad, 1986.

الدكتور نصرت إسانوفيتش، كلية التربية الإسلامية، زينيتسا

طبيعة الإشارات في الفن الإسلامي

خلاصة البحث

نشأ الفن الإسلامي من محاولة فهم الإشارات التي تتضمنها آيات الله الموجودة في كل شيء. نتائج الفن الإسلامي تمثل المظاهر الطبيعية لآيات الله التي لا تريد لفت أنظار الإنسان إلى نفسها كلية، بل هي توجه النظر البشري إلى ما وراءها كغيرها من الآيات. نتائج الفن الإسلامي تشهد الجمال الإلهي الكامل وجلاله المتعالي.

تظهر الإشارات في الفن الإسلامي انعكاساً لروح الفنان التي تتشرب دائماً بالحكمة الإلهية الخالدة. والفن يحاول كشف أغاز تلك الإشارات ويرسم الخط الصاعد لسير الروح إلى ربها.

والركيزة الأساسية للفن الإسلامي "لا إله إلا الله" والنتيجة المستخلصة منها التي تقول إنه لا يتخذ أحد إلهاً من غير الله، ولا يمكن أن يقف أحد بين الإنسان وربه. ويعتبر الفن الإسلام بهذا المعنى من أبرز معالم الحضارة الإسلامية.

SEMIOTIC NATURE OF ISLAMIC ART

Summary

An art like Islamic, that emerges from the feelings of listening attentively to the persuasions of God's signs all around present, from the ambiance of reading them, competent understanding and following, can be nothing but a sign. Like natural phenomena, which also are God's "signs" or "symbols" in the world of images, the works of Islamic art do not aim for either absorbing all attention of a man or its permanent fixing onto itself. On the contrary, they direct his attention and pass it on to **Something Behind**, that in the end all sign phenomena direct to. Since they are a part of earthy and sky-semiotic universe, a part of sign order "in wide space expanses and in human souls" , the works of Islamic art are harbingers, conveyors and witnesses of Eternal God's Beauty, Sublimity and Goodness.

Signs in Islamic art appear as reflection of Muslim artist's spirit whose enlightened soul constantly searches for inspiration at the wells of God's wisdom. Hence it is a special way of intuitive reading and deciphering their meaning; it is one of the most peculiar verticals of Islamic spirit or rising voyage of a Muslim's soul to God.

Semiotic nature of Islamic art is directly defined by the credo: **there is no divinity except God**, and a principled view deduced from it that says that anything that could become an "idol" must not be put between a man and the invisible presence of God. As such it is considered one of the most efficient semiotic and symbolic powers in the world of Islamic culture.